

INHOUD

Oude dozen 9

Met dank aan 252

Literatuur 253

Als de dozen met feministische boeken die langs de kant van de straat worden gezet je eenmaal gaan opvallen dan zie je ze overal. De kleuren van de boekomslagen komen je al van ver tegemoet. De egaal rode is van *De tweede sekse* van Simone de Beauvoir, de oranjerode bevat *Het 'kleine verschil'* van Alice Schwarzer, de turquoise met donkerblauwe opdruk *De schaamte voorbij* van Anja Meulenbelt, en de felroze met het grote paarse vrouwenteken *Sekse en macht* van Kate Millett. Er is een dikke witte met zwarte en gouden letters die onthutsend vaak van de partij is en je meestal droevig vergeeld aanstaart: *Het gouden boek* van de in 2013 overleden Nobelprijswinnares Doris Lessing. En een zilverkleurige met tekeningen van mollige blote dames die doorgaans juist iets vrolijks heeft behouden: *Voor onszelf. Vanuit vrouwen bekeken: lijf en seksualiteit*.

Sommige van die boeken liggen op de vrijmarkten van Koningsdag nog een paar uur gezellig naast een verzameling uit de mode geraakt serviesgoed, een stapel verouderde kledingstukken, of lp's van Joan Armatrading. De meeste komen bij het oud papier terecht en delen een doos met andere geschriften die rond de jaren zeventig populair waren, van de humanistische pleidooien van

Erich Fromm tot en met marxistische verzamelbundels over de Derde Wereld, en de trilogie van Carlos Castaneda, de Amerikaanse auteur die beschreef hoe hij onder leiding van een oude Indiaan een soort paddo's gebruikte om tot spirituele groei te komen.

Het zijn boeken die werden aangeschaft door baby-boomers die destijds zonder gêne woorden gebruikten als 'onderdrukking', 'bevrijding', 'bewustwording' en 'solidariteit', begrippen die veelvuldig voorkomen in de literatuur waarvan ze zich nu in groten getale ontdoen.

Achter die dozen met boeken doemt de inmiddels vaak verguisde cultuur op van jonge vrouwen en mannen die vonden dat alles anders moest, zowel in de buitenwereld als in het privéleven. Een spraakmakend deel van de naoorlogse generatie wilde af van de braafheid waarmee hun vaders en moeders hadden meegewerkt aan de wederopbouw van het land en de restauratie van vooroorlogse gezagsverhoudingen. Ze werden onderdeel van een tegenbeweging waarin onder veel meer het christendom, Amerika, het koningshuis, het kapitalisme, het imperialisme en truttige ouders werden aangeklaagd, én waarin werd gezocht naar alternatieven voor het patriarchale gezin, met een buitenshuis werkende man aan het hoofd, en een vrouw thuis die zich uit liefde schikte in de rol van onbetaalde dienstbode.

Familiebanden moesten plaatsmaken voor vriendschapsbanden, het monogame huwelijk voor alternatieve samenlevingsvormen, seksuele vrijheid moest niet alleen leuk zijn voor mannen en heteroseksualiteit niet langer vanzelfsprekend.

Om de wereld, de mensheid en de eigen geestesgesteldheid te begrijpen en te verbeteren werden de meest uiteenlopende boeken geraadpleegd. Bijna allemaal vallen ze nu ten prooi aan opruimwoede onder de zestigplus geworden twintigers van toen. Aan hun conditie is te zien in hoeverre ze werden gelezen. *De schaamte voorbij* ligt er meestal gehavend bij. Het autobiografische werk waarin Meulenbelt haar eigen liefdes- en seksleven gebruikte om noten te kraken over de ongelijke seksevenhoudingen en om haar hart te luchten over de omgangsvormen in linkse en feministische kring werd doorgaans verslonden. *Het gouden boek* van Doris Lessing oogt meestal alsof het iets minder gretig werd bestudeerd. De boeken van linkse uitgeverijen die Meulenbelt en Lessing vaak vergezellen wekken soms de indruk dat ze amper zijn aangeraakt. Van *De achttiende Brumaire van Louis Bonaparte* van Karl Marx zag ik een exemplaar waarvan de bladzijden nog niet eens waren losgesneden.

Die *Brumaire* was een essay over de coup die Napoleon in 1799 pleegde tegen de revolutionaire regering in Frankrijk. Marx stelde daarin voor het eerst dat grote historische veranderingen altijd zijn gebaseerd op een botsing tussen maatschappelijke klassen. Het essay beleefde onder meer een revival dankzij linkse politicologiestudenten die vonden dat er behartigenswaardige woorden in stonden over de manier waarop revoluties kunnen uitmonden in de machtsgreep van een dictator. Aan 'de achttiende Brumaire' werd gerefereerd als de tekst waarin Marx varieerde op Hegels stelling dat de geschiedenis zichzelf altijd herhaalt: 'de eerste keer als

tragedie, de tweede keer als farce'. Omdat het een lekker dun boekje was, diende het nog weleens als opstapje voor jongens en meisjes die graag meededen met de marxistische mode maar opzagen tegen *Het Kapitaal*. In dat opzicht was het vergelijkbaar met de nog geen honderd pagina's tellende *Inleiding in de marxistische economie* van de trotskistische econoom Ernest Mandel, waarvan er tien-duizenden werden verkocht. De ongeschonden staat van het exemplaar dat ik aantrof in een doos met *Het gouden boek* en een tamelijk nieuwe biografie van Nelson Mandela deed vermoeden dat het eens functioneerde zoals boeken met een boodschap wel vaker hebben gefunctioneerd, niet zozeer als bron van kennis, maar als uithangbord van een gewenste identiteit.

Onder bejaarden en bijna bejaarden wordt heel wat weggegooid. Zolders worden verlost van gammele kastjes, oude pc's, kapotte schemerlampen, en aftandse sinaasappelkisten met lelijke souvenirs. Keukens worden bevrijd van smoezelige Tupperware, fonduestellen, verroeste tosti-ijzers, en conservenblikjes die al lang over de houdbaarheidsdatum heen zijn. Verlaten kinderkamers worden ontdaan van achtergebleven IKEA-bureautjes en wandvullende posters van ook alweer bijna vergeten popsterren. Beduimelde tweepersoonsmatrassen waarop jarenlang werd gevreeën, gesnurkt, gepiekerd, ontbeten, gelezen en uitgezikt maken plaats voor ergonomisch verantwoord slaapcomfort waarop je nooit vanzelf tegen elkaar aan rolt. Er wordt uitgemest vanwege de herinrichting van het huis, of omdat er een verhuizing aan zit

te komen. Er wordt – alweer of alsnog – gescheiden, de kinderen zijn het huis uit, of van een samenwonend stel is een van de partners overleden. Een kleinere woning is dan de volgende stap richting een oude dag met minder spullen en meer comfort.

Dikwijls zijn het de boekenkasten die als eerste onder handen worden genomen. Er zijn heel wat ouderen die af willen van de overdaad aan drukwerk waarmee ze zich in de loop der tijd hebben omringd. Veel leeftijdgenoten met wie ik over die afgedankte boeken begon, keken mij aan met een blik van herkenning. ‘Bij mij geldt tegenwoordig de regel dat ik voor elk nieuw boek dat ik koop een oud boek moet wegdoen,’ was een zin die ik tot vervelens toe te horen kreeg, meestal uitgesproken met een intonatie alsof het een majeure beslissing betrof, soms ook met een scheutje doorsijpelend schuldgevoel. Het verstoten van boeken die medebepalend waren voor het vroegere zelfgevoel wordt door menigeen ervaren als het retoucheren van de eigen biografie. Alsof het uitdrijven van al lang verstofte boeken overeenkomt met de neiging onder sommige leeftijdgenoten hun linkse verleden te bagatelliseren, of met gène terug te kijken op een toenmalige overgave aan geestelijk leiders zoals Bhagwan.

Het is de ideologisch meest geprofileerde literatuur die vaak als eerste het veld moet ruimen. De destijds ook in mijn kring populaire verzameling waarin het historisch materialisme als uitgangspunt werd genomen om ongelijkheden tussen de seksen te verklaren dan wel om uit te leggen waarom ook de arbeidersvrouw baat had bij een feministische beweging, hoort zelden bij de blijvertjes.

Evenmin tref je titels als *Gezin en privéleven in het kapitalisme* veelvuldig aan bij de boeken die een tweede jeugd wordt gegund via Marktplaats of boekwinkeltjes.nl.

Zelf heb ik ook al een paar keer dozen vol meegegeven aan iemand die geruststellend zei te proberen een en ander nog ergens te slijten alvorens ze naar het oud papier te brengen. Als pijnlijk herinner ik het me niet, dat wegdoen van boeken waarvan ik zeker wist dat ik ze nooit meer zou lezen. Maar van sommige werken kan ik het moeilijk verdragen als ik ze zomaar op straat zie liggen, of als ze in het gezelschap verkeren van boeken die ik bijna instinctief verafschuw. Aan het eind van een verwaaide Koningsdag zag ik een verlaten exemplaar van *The Dialectic of Sex*, in 1970 door de radicaalfeministische pionier Shulamith Firestone opgedragen aan Simone de Beauvoir, bedolven onder een hele serie eveneens aan hun lot overgelaten bestsellers van new agegoeroe James Redfield.

Het boek van Firestone werd destijds door haar uitgever gepromoot als ‘the missing link between Marx and Freud’. Onder feministen ging *The Dialectic of Sex* de geschiedenis in als een van de eerste standaardwerken waarin de dominantie van mannen over vrouwen werd beschouwd als belangrijkste maatschappelijke tegenstelling, met het gezin als bron van ellende. In Firestones toekomstvisie zou het gezin plaatsmaken voor een soort feministische kibboetsen; collectieve samenlevingsverbanden zonder onderscheid tussen vrouwen en mannen, meisjes en jongens, moeders en vaders. James Redfield stond begin jaren negentig voor een nieuwe rage, ook

onder babyboomers die eens ‘de strijdcultuur’ hadden omarmd. Toen het uit de mode raakte om links of feministisch te zijn, vielen ze in opmerkelijk groten getale voor vormen van spiritualiteit waarin ouderwetse opvattingen over mannelijke en vrouwelijke eigenschappen terugkeerden, en waarin ongelijkheden werden verklaard vanuit ‘karma’ en vorige levens.

De aanblik van Firestone tussen de Redfields werd nauwelijks verzacht door de gedachte dat iemand op die Koningsdag niet alleen afscheid had genomen van een oud feministisch boek dat mij op een of andere manier dierbaar is gebleven, maar toch ook het besluit had genomen zichzelf te bevrijden van een grote stapel spiritualiteitspulp. Je wist nooit met welke akelige trend de voormalige eigenaar nu weer was meegegaan.

Sommige boeken hebben een emotionele waarde die verder reikt dan een paar vage herinneringen aan het activisme uit de tijd waarin feministen demonstreerden onder de leus ‘abortus vrij’, Joop den Uyl zei dat alle arbeiders een autootje voor de deur moesten hebben, en ook de Nederlandse jeugd ‘Whoopee we’re all gonna die’ meebrulde als het Vietnamliedje van Country Joe and the Fish op de radio was. Zoals minder fervente lezers hun vervlogen jaren terughalen bij het doornemen van fotoalbums, word ik nog weleens omringd door mensen die hun vroeger weten op te roepen met referenties aan literatuur die voor hen speciale betekenis kreeg. Een Iraanse vriend bracht ruim zes jaar door in een gevangenis waar korte metten werd gemaakt met jongens en

meisjes die tegen de Islamitische Republiek in opstand kwamen. Hij zegt altijd dat hij het aan Erich Fromm heeft te danken dat hij die periode zonder al te grote psychische schade doorkwam. Uit het illegale bibliotheekje dat de politieke gevangenen bij elkaar hadden gescharreeld leende hij telkens weer *The Art of Loving*, het boek waarin Fromm uitlegt dat het menselijk vermogen om lief te hebben niets van doen heeft met de burgerlijke romantiek van ze-leefden-nog-lang-en-gelukkig, en waarin hij een perspectief geeft aan mensen die hun maatschappelijk bepaalde angst voor de vrije en verantwoordelijke liefde willen overwinnen. ‘Als waar is wat ik heb pogen aan te tonen,’ schrijft hij tegen het einde, ‘dat liefde het enig bevredigende antwoord is op het probleem van het menselijk bestaan, dan moet iedere maatschappij die de ontwikkeling van liefde onmogelijk maakt of bemoeilijkt, op den duur ten onder gaan aan haar ontkenning en verwaarlozing van de fundamentele behoeften van de menselijke natuur.’

Hoewel ik me niet echt kan voorstellen dat Fromm verlichting bood aan leeftijdgenoten die werden blootgesteld aan allerlei vormen van marteling, kan ik zijn boeken nooit meer zien liggen zonder in gedachten heel even met Majid mee terug te gaan naar die gevangenis in Esfahan. Ongeveer zoals ik *De vrouw als eunuch* van Germaine Greer zal blijven associëren met een avond op de Amsterdamse woonboot van de radicaalfeministische voorvrouwen Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot. Toen we over Greers lijvige pamflet kwamen te spreken bleek dat alle aanwezigen iets anders hadden opgemaakt

uit het boek dat door *Newsweek* werd aangeprezen als ‘een verbluffende combinatie van eruditie, originaliteit en erotiek’, van een oproep tot autonome actie tot en met het advies vooral te doen waar je zelf zin in hebt.

In Utrecht zag ik een vergeelde *De vrouw als eunuch* in één doos liggen met een paar romans van Isabel Allende, *De oorsprong van het gezin, van de particuliere eigendom en van de staat* van Friedrich Engels, en een ander boek dat een speciale plek kreeg in mijn geheugen: de bij Van Oorschot uitgegeven *Brieven van Rosa Luxemburg*. Dat boek is in mijn hoofd gekoppeld aan een vriendin die hoog van de toren kon blazen over het feministische tekort in de opvattingen van de in 1919 in Berlijn vermoorde marxiste. Nadat ze de brieven had gelezen die Luxemburg vanuit de gevangenis aan Luise Kautsky schreef was ze gevallen voor de warmmenselijkheid die ze daarin aantrof. Een passage waarin Rote Rosa schreef over de koolmezen die ze zag vanuit haar raam had haar nog het meest geraakt: ‘Zij kennen mijn stem al precies en hebben, naar het schijnt, graag dat ik zing. Pas geleden zong ik de aria van de gravin uit Figaro, toen kwamen er een stuk of zes op de struik voor het venster zitten.’

Een gevangen vrouw die voor vogels ‘Dove sono’ van Mozart zong kon volgens mijn vriendin nooit een echte apparatsjik zijn geweest.

***

De treurigste doos trof ik aan bij de papiercontainer in de Amsterdamse Jodenbreestraat, schuin tegenover de